

Gönderim Tarihi: 07.10.2019

Kabul Tarihi: 28.10.2019

HAYRİYE MELEK HUNÇ'UN ESERLERİNE İSLÂMİ FEMİNİZM ÇERÇEVESİNDEN BİR BAKIŞ

An Islamic Feminist Approach to Hayriye Melek Hunç's Works

Şener Şükrü YİĞİTLER

Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ssyigitler@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7283-3621

Çalışma Türü: Araştırma

Öz

Hayriye Melek Hunç, kadın hakları ve Çerkeslerle ilgili konularda çalışmalar yapmış ilk Çerkes kadın yazarlarından biridir. Emperyalist devletlerin kolonileştirdikleri ülkelerdeki dinî, kültürel ve geleneksel kurumlara yaklaşımı yazarın kadın kimliğiyle ulusal/dinî kimlik konularını yan yana düşünmesine neden olur. Hunç, bu dönemde kurucuları arasında bulunduğu cemiyetteki görev ve gazetelerdeki yazılarıyla İslam ve feminizme yönelik birbirine koşut entelektüel bir faaliyet içindedir. Batılılaşmanın etkisiyle dini ve geleneksel Osmanlı aile yapısına karşı çıkanları eleştirir. Yazarın roman ve öykü ve şiirlerinde de bu yaklaşımın vurgulandığı görülür. Bu makalede, yazarın eserlerindeki temel ideolojiyi oluşturan feminizm ile milliyetçilik, İslâmî feminizm çerçevesinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hayriye Melek Hunç, Çerkesler, İslâmî feminizm, post-kolonyalizm, milliyetçilik

Abstract

Hayriye Melek Hunç is one of the first Circassian women writers who worked on women's rights and Circassian issues. The approach of imperialist states to the religious, cultural and traditional institutions in the colonized countries causes the writer to think the identity of women and national/religious identity side by side. During this period, Hunç is engaged in a parallel intellectual activity towards Islam and feminism with her writings newspapers and her duties in communities. She criticizes those who oppose religious and traditional Ottoman family structure under the influence of Westernization. It is seen that the author emphasizes this approach in her novels and stories and poems as well. In this article, feminism and nationalism, which constitute the main ideology in the author's works, will be examined through an Islamic feminist approach.

Keywords: Hayriye Melek Hunç, Circassians, Islamic feminism, post-colonialism, nationalism

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında, asırlık imparatorluk sınırları dışında kalmış topraklardan milyonlarca insan Anadolu'ya iltica eder. Rus işgalinden kaçarak Müslüman idareler altındaki topraklara sığınan Çerkeslerin de ilk sığınağı Osmanlı Devleti'dir. Milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle bağımsızlık arayan Arapları dengelemek amacıyla Suriye

topraklarına kadar geniş bir alana iskân edildiklerini gördüğümüz Çerkeslerin varlıklı ve soylu ailelerinin tercihi çoğu zaman devletin başkenti veya buraya en yakın yerler olur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük yararlılıklar gösterdiği bilinen ve böylece hizmetlerinin karşılığı olarak saraydan evlendirilen Haspolat (Kasbolet) Bey'in 1880 yılında Hacıosman Köyü (Manyas, Balıkesir)'nde dünyaya gelen kızı Hayriye Melek, büyük Çerkes sürgününde (1864) Kafkasya'nın Soçi yöresinden Anadolu'ya sürülen ve Vubihlardan "Xuinge" adlı ailedendir. Notre Dame De Sion Fransız Lisesi'nde eğitim görür ve Fransızca'yı iyi derecede öğrenir. Onun gibi, kardeşleri de iyi eğitim kurumlarında yetişirler. Kardeşlerden Faika Hanım, ailenin Osmanlı sarayıyla güçlü ilişkilerinin bir başka örneği olarak Sultan Reşat'ın oğluyla evlenir. Hayriye Melek Hanım ise II. Abdülhamit döneminde sarayda kâtip olarak çalışır. Ancak Faika Hanım'la olan yakın ilişkilerinin II. Abdülhamit'in şüphesini çekmesi üzerine saraydan uzaklaştırılır. Üç kız kardeş, Bursa'ya sürgün edilirler. Buradan, saraya bağlılıklarını bildiren mektuplar yazarlar ancak sonuç alamazlar (Berzeg, 1995; Arslan, 2008).

II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle tekrar İstanbul'a dönen Hayriye Melek, *Mehâsin*, *Musavver Kadın* gibi kadınlara yönelik dergilerde ve Türk Ocakları'nın yayın organı *Türk Yurdu*'nda yazı ve şiirleriyle yer alır. 1908'de faaliyete giren Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin kurucularından Met Çunatuko İzzet Paşa ile evlenir. Hayriye Melek, ilk romanı *Zühre-i Elem*'i bu dönemde yayımlar. I. Dünya Savaşı'nın ardından girilen mütareke döneminde bütün azınlık gruplarının kendi hak ve hukuklarını gözetmek ve korumak için dernek ve cemiyet çalışmaları içinde olduğu bir dönemde Hayriye Melek de Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'ni İstanbul'daki Çerkes topluluğunun önde gelen isimlerinden Makbule Berzek, Emine Reşit Zaliqie, Seza Polar-Üçer (Pooh) ve kardeşi Faika Hanım'la birlikte kurar (Çakır, 2013, s. 104). Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Nizamname-i Esasi'sinin 2. Maddesi'nde birincil amacı Çerkes çocuklarının kendi dillerini öğrenmesi ve geleneklerine uygun biçimde yetiştirilmesi olarak belirlenen cemiyetin, kuruluşunu izleyen birinci yıl içinde Beşiktaş-Akaretler'de Çerkes Kız Numûne Mektebi kurduğu, yetiştirme yurdu açmaya çalıştığı ve Çerkes milli müziğini öğretmeye başladığı görülür. Cemiyetin günümüze ulaşan en somut mirası 1920 yılında tek sayı yayımlanmış olan *Diyâne* dergisidir (Karakışla, 2001, s. 41). Dernek ve okul, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda Çerkeslere azınlık statüsü verilmemesi nedeniyle, Çerkes Teavün Cemiyeti'yle beraber kapatılır.

1922'de eşi Met Çunatuko'nun ölümü ve cemiyetin kapanmasıyla

Türkiye'deki faaliyet alanının daraldığını gören Hayriye Melek, 1926'da *Zeynep* adlı ikinci romanını yayımlar. Bu romanı yazdığı sırada Mısır'a gittiği anlaşılan ve bir süre Tunus'ta yaşayan Hayriye Melek, Çerkes diasporası çalışmaları sırasında tanıştığı Profesör Aytek Namıtok ile 1931'de evlenir. Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'yı terk edip Paris'e yerleşen ve 1942'de Berlin'e geçip Sovyet karşıtı Kafkas örgütlerinde çalışan eşi Namıtok'un ve onun çalışma arkadaşı Profesör George Dumezil'in Kafkasoloji çalışmalarına destek verir. Uzun yıllar İstanbul ve Paris arasında gidip gelen Hayriye Melek, ölümüne yaklaştığı son yıllarında Manyas'ın Dümbe köyündeki çiftliğine yerleşir ve 24 Ekim 1963'te hayatını kaybeder (Mutlu, 2012).

2. DİASPORADA ÇERKES YAZARLAR

Kafkasyalı sürgünler henüz ilk nesilden başlayarak Türk edebiyatına Ahmet Mithat Efendi (Hağur), Ömer Seyfettin (Hatko), Mizancı Murad Bey, Mahmut Sadık, Ahmet Saib gibi değerli isimler kazandırır (Berzeg, 1996). Ahmet Mithat Efendi, gençlik yıllarında devam etmekte olan Rus-Kafkas Savaşı'na kayıtsız kalamaz ve bu savaşı anlattığı romanını yayımlar. *Kafkas*'ın (1877) önsözünde, “Kafkas hürriyetperestânının ahiren Rusya aleyhine vuku bulan kıyıamları”nın (Ahmet Mithat Efendi, 2000, s. 5) kendisinde uyandırdığı duygularla bu romanı yazmaya başladığını anlatır. Yazar okuyucuya Kafkasya'da yaşayan Gürcü, Çerkez, Abaza, Adige gibi halkların kültür ve tarihleriyle ilgili bilgiler sunar. Berzeg, Ahmet Mithat Efendi'nin Kafkasya konusunu işlediği bir diğer eseri olan *Çerkes Özdenleri* (1884) adlı tiyatro oyununun sahnelenmesinin ardından yaşananları anlatırken bu oyunun hiçbir politik mesaj içermediği halde İstanbul'daki yurt özlemleri kabaran Kafkaslıların gösterdiği içten sevinç gösterilerinin II. Abdülhamit'i tedirgin ettiğini ve padişahın emriyle gönderilen kazmacıların Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosu'nu bir gecede yerle bir ettiklerini aktarır. Benzer şekilde, Ahmet Mithat Efendi'nin Çerkes Ziya Bey'le hazırlıklarına giriştiği Kafkas tarihinin engellendiğini kaydeder (1996, s. 1-2).

Çerkeslerin seslerini duyurabilmek ve ulusal dil ve kültürlerini yaşatabilmek için ihtiyaç duydukları ortam II. Meşrutiyet'in ilanıyla mümkün olur. O zamana kadar Çerkeslere ait gazete ve dergiler Avrupa ülkelerinde ve Çerkes ulusal hareketinin güçlü bir zemin bulduğu Mısır'da yayımlanır. *Mizan* (1886-1909), *Sancağ* (1899-1909), *İttihad* (1899) ve *Terakki* (1906-1909) gibi gazete ve dergiler bütün dünyaya Çerkes meselesini duyurmak için Çerkes tarihi ve kültürüne dair yazılara yer verirler. Bunlardan, Cemiyet-i İttihadiye-i Çerakise'nin 1899'da açılan yayın organı *İttihad* gazetesi, Mısır'ın Çerkes diasporasındaki yerini göstermesi

bakımından önemlidir (Chochiev, 2014).

1908 sonrası ortaya çıkan liberal ortamda Çerkesler tarafından kurulan Çerkes İttihad ve Teâvün Cemiyeti (1908), İstanbul'da Kafkasyalılar Arasında Neşr-i Maarif Cemiyeti (1914), Şimali Kafkas Cemiyeti (1915), Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919), Kafkas Teali Cemiyeti (1920) adlı ulusal kültürün korunup geliştirilmesini amaçlayan dernekler ve *Guaze* (1911-1914) *Kafkas* (1919), *Diyâne* (1920) gibi süreli yayınlar Türkiye'deki Çerkes edebiyatçı ve aydınların bir araya geldikleri mecralar olur.

3. İLK ÇERKES KADIN ROMANCI

Yukarıda sıralanan Çerkeslere ait cemiyet, gazete ve dergilerin büyük kısmında yer aldığını gördüğümüz Hayriye Melek Hunç ilk Çerkes kadın romancıdır. Çerkeslerin İstanbul'daki sosyal ve kültürel faaliyetlerinde aktif varlık gösteren Hunç'un, II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilanına geçen on beş yılda Çerkes soykırımı ve tehciri, kadın hakları, Çerkes milli hareketi, I. Dünya Savaşı, Türkiye ve Mısır'ın milli mücadele ve direnişleri ile Çerkeslerin temel hak ve özgürlüklerini ilgilendiren birçok konuda 19. yy.ın sonunda ortaya çıkan kadın hareketindeki kadınlarla beraber ön sıralarda ve verimli kabul edilebilecek bir yazı üretimi içinde olduğu görülür. Bunun önemli bir örneği, Hayriye Melek'in, İzmir'in Yunanlar tarafında işgal edilmesi üzerine Kadıköy'de 22 Mayıs 1919'da düzenlenen protesto mitinglerine Halide Edip, Münevver Saime ve Zeliha Osman'la beraber konuşmacı olarak katılmasıdır (Göztepe, 2017, s. 233). Hayriye Melek, dönemin çalkantılı siyasi ortamı içinde milli hareketler içinde her an yer alsın da kadın meselesini ilgilendiren konulardan uzak durmaz ve savaştan önce ilişkiye girdiği kadın-feminist yazar çevrelerinden kopmaz.

Hunç'un ilk eserleri *Mehâsin*'de ve II. Meşrutiyet'i kucaklayan kadın hareketlerinin yayın organlarında karşımıza çıkar. Bu dergilerde, takma isimler de kullanarak, edebi yazılar, öyküler ve şiirler yayımlayan Hayriye Melek'in tespit edilebilen ilk dönem eserleri şunlardır: "Çırpınışlar" *Mehâsin* 5 (Kanun-i Sani 1324), 336-342; "Fırar", *Mehâsin* 7 (Mart 1325), 521-529; "İnkisar-ı Hayal", *Mehâsin* 8 (Temmuz 1325), 569-570, "An-ı Za'f", *Mehâsin* 8 (Temmuz 1325), 585-589; "Şiir-i Girizan", *Mehâsin* 11 (Teşrin Evvel 1325), 782-786. Bu eserler arasında içerdiği politik ve duygusal idealizmle öne çıkan mektup formunda yazılmış "Fırar" adlı öyküde, bir anne kızına ibretlik bir vaka nakleder. Mektubun yazarı annenin Ulvi adındaki eğitimli yeğeni ile Rengin adındaki eğitimsiz bir kız arasında yaşanan aşkta, eğitimsiz kadını aydınlatması görevi verildiği anlaşılan erkek,

Namık Kemal'in *Celâl*'ini, Ziya Paşa'nın *Rüya*'sını, *Terci-i Bend*'ini, *Terkib-i Bend*'ini sevdiği kızla paylaşır. Ona Fransız İhtilâli'nin devrimci ilkelerini öğretir. Kız, Ulvi'nin idealist bakışıyla Fransız azize Jeanne d'Arc'a benzetilir. Genç çift için politik ilkelerle aşk arasında herhangi bir çatışma söz konusu değildir; ikisi birbirini tamamlar. Anlatının dışına çıkarak kadınların evlenme ve evlilik hayatlarıyla ilgili görüşlerine yer veren Hunç, kadınların evlenecekleri eşler konusunda fikirlerinin alınmadığını, evlendikten sonra da birçok konuda söz sahibi olmadıklarını ve bu gibi sorunların önüne geçilmesi için kadınların eğitim haklarının savunulması gerektiğini dile getirir. Hunç'a göre evlilik yalnızca gelgeç hevesler ve duygular üzerine değil, karşılıklı iletişim ve anlayış üzerine bina edilmelidir. Döneminin kadınlara yönelik en başarılı kurumlarında eğitim gören Hunç'un "Fırar" öyküsüyle ilgili dikkat çeken son nokta, öykünün yazarının evlilik hayatına değen yönüdür. Hunç'un diğer eserlerinde de karşımıza çıkacak olan evlilik ve aşk-politika ilişkisi yazarın özel hayatından izler taşır. Çerkes milli hareketi içinden iki erkekle yaptığı evliliğin buna benzer düşüncelerle gerçekleştiğini düşünmek için yazarın hayatıyla sanatı arasında yeter derecede benzeşimin bulunabileceği ortadadır.

"Ân-ı Za'f" adlı öykü mutsuz ve hayal kırıklığına uğramış bir kadının evliliğiyle ilgilidir. Öyküde bütün incelik ve fedakârlıklarına karşın kocasından ilgi ve sevgi göremeyen bir kadının yaşadığı duygusal ve psikolojik kırılma anlatılır; evlilikte karşılıklılık ve eşitlik düşüncesinin mutlu bir beraberliği doğuracağı mesajı verilir. "Şiir-i Girizan"da kendisini yüce duygularla idealize eden erkek bir hayranının şiirlerle dile getirdiği aşkını bir türlü eyleme dökememesinden bizar olan kadının hayal kırıklığı anlatılır (Hunç, 1325, s. 586-589). İki öyküsünde de imkânsız aşkı işleyen Hunç, aşka yönelik edebi ve idealist algıyı eleştirir. İki durumda da kadınlar kendi duygularını anlamaktan uzaktırlar. Mutluluğun önündeki engeller, *Zühre-i Elem*'de görüleceği üzere, dışarıdan değil, kadın ve erkeğin birbirlerini anlama becerisinden yoksun olmalarından kaynaklanır (Toumarkine, 2013, s. 322-323).

Bunun gibi, "Kadın Mektupları" adlı öyküde Mehmet Rauf'un *Eylül* (1327) romanında Suat'la Necip arasındaki aşka benzer imkânsız bir aşk anlatılır. Fatma ile Güzin adlı iki dostun mektuplaşmalarından oluşan öykü Fatma'nın hayal kırıklıkları, engellenemeyen duygular, toplumsal dayatmalar ve sanrılarla dolu evliliği üzerinde odaklanır. Kocasıyla mutluluğu ve huzuru bulamayan Fatma, kocasının bir akrabası olan Nejat'a istemsiz biçimde yaklaşır. Fransa'dan dönmüş, bu tahsilli ve ince ruhlu erkek, Fatma için bir saplantıya dönüşür; okur bile onun varlığından şüpheye

düşer. Öykünün sonunda kocasının saygınlığını ve doğacak çocuğunu düşünerek “aşk” ile “hürmet” arasında bir seçim yapan Fatma, aşkın imkânsız olduğunu söyleyerek toplumsal ahlaka uygun hareket etmeyi seçer (Hunç, 1327, s. 9).

Çerkes İttihad ve Teâvün Cemiyeti'nin 1911'de yayına başlayan ve Türkiye'de yayımlanan ilk Çerkes gazetesi olan *Gûâze* (Rehber)'nin ilk sayısında “Bir Hikâye-i Harb” adlı yazısıyla yer alır (Hunç, 1911, s. 3-4). Hunç'un bu ve Çerkes milli davası, Kafkas savaşları üzerine diğer yazıları ilk dönem yazılarından farklı olarak milliyetçi savaş yazını olarak sınıflandırılabilirler.

4. HAYRİYE MELEK'İN MİLLİYETÇİLİĞİ

“Fırar” gibi, ilk romanı *Zühre-i Elem* (1910) de aşk-milli dava ilişkisinin somut delillerini verir. *Zühre-i Elem*, *Gûâze*'de şu cümlelerle okurlara duyurulur: “İşte size mu'tenâ bir uslûb rakîk ve nezih bir hisle yazılmış latîf bir eser! Öyle bir eser ki bir ceryân-ı nevâziş-gârla fikrinizi sürükler, götürür, ruhunuza saf ve ince bir kadınlığın müstesna çiçeklerini serper ve şimdiye kadar yazdığı küçük hikâyelerle büyük ümidler tevellid eden muharriresinin güzîde şahsîyat-ı edebiyesine bir mirâttır.” (Arslan, 2008, s. 259). Tanıtım yazısının isabetle tanımladığı gibi, Hunç'un *Beriâ* ile Osman Hâdi arasındaki imkânsız aşkı anlattığı *Zühre-i Elem* kadın duyarlılığıyla yazılmış son derece duygusal bir romandır. *Servet-i Fünûn*'un roman anlayışından ve özellikle Halit Ziya'nın anlatım tarzından fazlasıyla etkilendiği görülen Hunç, melankolik bir atmosfer yarattığı romanında bireyin iç dünyasını anlatmak için dış mekân betimlemelerinden faydalanır; hisli, histerik ve anlatım bakımından sorunlu, uzun cümlelere yer verir.

Ancak, bu ilk romanın o yıllarda edebiyatta millileşmeye giden eğilimlerin etkisiyle *Servet-i Fünûn* romancılarından farklılaşan bir yanı olduğunu belirtmek gerekir. *Genç Kalemler* (1911) dergisinin yayın hayatına girmesinden bir yıl önce yayımlanmış bu romanda, Çerkes kültürüne ve Çerkeslerin milli özelliklerine dair birtakım tespitlere yer verilmesi dikkat çekicidir. Milli edebiyat anlayışı içinde benzerleri çok defa verilecek olan romanın ideal karakteri, Osman Hâdi, romanın anlatıcısı *Beriâ*'nın annesinin yeğeni, genç bir zabittir. Osman Hâdi'nin fiziksel ve psikolojik betimlemesi şu cümlelerle yapılır: “Osman Hâdi'nin Çerkes erkeklerine mahsus daimi ve nezih bir şuhluğu vardı; fakat dikkat etmişim! Çehresini kaplayan bu yaldızlı örtü onun mevcudiyetine hâkim gizli, manevi bir marazı örtmüyordu. Bir maraz, bir maraz ki bu kavî vücudu azar azar bitiriyor! Acaba onu her yerde böyle takip eden şey “zavallı ve sevgili Kafkasya”nın

müellim ve şiir-âkîn hatırası mı idi yoksa?!...” (Hunç, 1910, s. 62). Beriâ'nın hiç görmediği vatanından “zavallı ve sevgili Kafkasya” diye söz etmesinin nedeni, küçük yaşta kaybettiği annesidir. Annesinin hikâyelerini Osman Hâdi'den dinleyen Beriâ için annesiyle Kafkasya bu sayede özdeşleşir. Osman Hâdi şöyle anlatır: “Annen bilir misin bence ne kadar muazzam? Onun saf, necib dudaklarından dökülen her kelime bana ilahi bir nağme gibi gelirdi; onu bir anne gibi, bir kardeş gibi, bir melek gibi severdim. İçinde doğduğum, mai seması altında perverde olduğum bu mukaddes memleketi, vatanımı sevmeği, icâb ederse vatan için ölmeği evvela ondan öğrendim; fakat onun kalbinde, daima gözyaşlarıyla yıkanan, derin müebbed bir ceriha vardı ki bugün o cerihanın benim kalbimde de pek derin bir halde açıldığını hissediyorum, bunu anlamazsın değil mi? Çünkü sen ananı benim kadar tanımazsın, tanıyamazsın. Bu ceriha: onun, mai ufuklarının, muazzam ormanlarının, ruha varlığın bütün lezâizini nüfuh eyleyen latif, hürriyetperver havasını yâd-ı hazin-i tahassür bile öldüğü bizim zavallı ve sevgili Kafkasyamızdır...” (Hunç, 1910, s. 62-63).

Osman Hâdi'nin söylediği Çerkesçe şarkıları anadilini bilmediği için anlamayan Beriâ'nın bu devamlı telkinlerin etkisiyle Kafkasya'ya karşı milli duyguları kabarıyor: “Kafkasya! Bu isim benim için mazlum ve muhteşem ormanları, yüksek serpuşlarının altında gözleri şecaat ve ulviyetle parlayan uzun kılıçlı, uzun boylu, seri ve çevik süvariler, sırma kalpaklarının üzerinden yerlere kadar düşen ince tül örtülerinin kapayamadığı şa'sâa-bâr simaları, sıkı elbiselerinin tazyik-i müsaadekârında bütün letâfet-i tenasübî inkişâf eyleyen vücutlarıyla müheykel birer “hüsn” olan kadınları; berrak bir sema, hayat-bahş bir güneş altında çalışan memnun, gamsız çiftçileriyle bir saadet memleketi idi ve sonra bu saadet memleketini kızgın bir kan deryası içinde boğulmuş görüyordum!” (Hunç, 1910, s. 63).

Romanda Çerkeslerin sığındığı Müslüman “hilal”e duyulan minnettarlığa özel bir vurgu yapılır. Daha önce, Çerkeslerin büyük göçünün ardından gelen ve Osmanlı Devleti üzerinde travmatik etkiler doğuran 93 Harbi, başta Balkanlar olmak üzere Asya ve Avrupa'ya yayılmış Müslümanların Anadolu topraklarına akın etmesine neden olur. Hunç, üçüncü büyük göç dalgasının arifesinde, bir başka deyişle Balkan Savaşları'yla başlayıp 1923'e kadar aralıksız devam edecek savaşlar silsilesinin hemen öncesinde kaleme aldığı *Zühre-i Elem*'de Çerkeslere kucak açan “hilal”in de tehlike altında olduğunu söyler (Hunç, 1910, s. 67).

Hunç, Türk milli mücadelesini sonuna kadar desteklerken Çerkes milli hareketinin içinde de yer alır ve bu ikisi arasında herhangi bir çatışma görmez. Ancak Osmanlı aydınları arasında milliyetçilik düşüncesinin hızla

yayılmaya neden olan Balkan Savaşları sonrasında Hayriye Melek'in yazılarının ağırlığının feminizmden milliyetçiliğe kaydığı dikkat çeker. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, ilk Çerkes feminist gazeteci Ulviye Mevlan (Civelek) (1893-1964) tarafından 1913'te kurulan ve liberal bir feminizm anlayışına sahip *Kadınlar Dünyası* dergisi 1921'de kadın hareketlerinin baskılanması nedeniyle yayın hayatına son verir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Çerkes milli davasına yoğunlaşan Hunç için ikinci kırılma noktası ise 1923 yılı olur. Daha önce belirtildiği gibi, Lozan Antlaşması'nda azınlık statüsü verilmediği için kapatılan Çerkes cemiyetleri, Çerkesçe eğitim veren okullarla beraber, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gücünü azaltacağı düşünülerek kuruluş aşamasındaki Kadınlar Halk Fırkası da kapatılır. Böylece 1935'te, Türk Kadın Birliği dâhil, bütün siyasal örgütlerin kapatılmasıyla sonuçlanacak olan II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana süregelen kadın hakları çalışmalarının tek-parti otoriteryanizmiyle susturulması yolunda ilk adım atılmış olur (Zihnioğlu, 2013, s. 256-260). Çerkes Ethem İsyani'nin da etkisiyle Çerkes önderlerin 150'likler listesinin büyük kısmını oluşturması, Çerkes tarihi ve kültürüne dair çalışmalarıyla o dönem çokça ses getiren Mehmet Fetgeray'ın kitaplarının yasaklanması Hunç'un yeni rejime bağlılığını zayıflatır. Etnik-kültürel ve cinsiyete dayalı bütün faaliyetlerin ayrılıkçı görülerek engellendiği bu ortamda Hunç birkaç yıl sürecek bir oto-sansür dönemine girer. Hunç'un ulusal bir alegoriye dayanan 1927 tarihli "La Voix du Vautour" (Akbabanın Çığılığı) adlı hikâyesinin bir Fransız dergisinde yayımlanmış olması bunun delilidir (Toumarkine, 2013, s. 328-329).

5. MISIR MİLLİ MÜCADELESİNDE YABANCI BİR KADIN

Çerkeslere ve Çerkes milli davasına dair yazmasa da politik tutumunu pekiştiren yazınsal bir dönüşüm geçiren Hunç, Suhulet Kütüphanesi tarafından 1926'da yayımlanan son derece ilginç bir romanla tekrar sahneye çıkar: *Zeynep*. Romana geçmeden önce, Mısır'daki Çerkes varlığının tarihsel ve siyasal geçmişine kısaca değinelim. Kafkaslardan Mısır'a göçmen, sürgün ve köle olarak getirilen Çerkesler, siyasette ve sosyal hayatın bütün alanlarında egemen duruma gelerek Mısır'da yönetici üst sınıfını oluşturacak güce erişirler. Hüsameddin Laçin 1297'de Memlük Sultanlığı'nın idaresini ele alır. 1382-1517 yılları arasında Mısır yirmi bir Çerkes sultanı tarafından yönetilir. Yavuz Sultan Selim önderliğinde Doğu seferine giren Osmanlı orduları Mercidabık'ta Çerkes Kansu Gavri idaresindeki Memlük ordularını bozguna uğratar ve Mısır'ı egemenliği altına alır. Ancak Çerkeslerin Mısır'daki etkinliği Osmanlı yönetimi, Kavalalı egemenliği, Hidivlik yönetiminde de devam eder (Britannica, 1989, s. 38-

39). Akka'da aldığı yenilgi ve İngilizlerin müdahalesiyle Mısır'dan çıkmak zorunda kalan Napoleon'un ardından oluşan İngiliz-Arap işbirliği Çerkeslerin Mısır'daki varlığını iyice zayıflatır ve İngiliz manda yönetimi döneminde ve 19. yy.ın sonundan itibaren gittikçe güçlenen Arap milliyetçilerinin bağımsızlık mücadelesi sonucunda Çerkesler, Türklerle beraber Mısır'da siyasi aktör olmaktan çıkarlar.

Memlûk Sultanlığı ve Osmanlı yönetimi sırasında Mısır'a çok sayıda Çerkes ordu mensubu, soylu aile, danışman, sanatçı ve zanaatçı gelir. Hunç ailesinden, Hayriye Melek'in dayısı Yakup Hasan Paşa ve teyzesi Vildan Hanım da Mısır'daki Çerkes cemiyetinin önemli isimleri arasında yer alır. Kahire ve İskenderiye'de yaşayan Yakup Hasan Paşa, son Mısır kralı Faruk'un halası Prenses Cemile Fazıl'la evlenir (Arslan, 2008, s. 173). Hunç'un iki ablası Faika ve Naciye Hanımlar da Mısır'a yerleşip aile kururlar ve burada ölürler (Çare, 2018, s. 5).

Zeynep 1919 Mısır İhtilali'nin tam ortasında yaşanan üçlü bir aşk ilişkisini anlatır. Nadya-Ahmet-Zeynep üçgeninde vatan aşkıyla romantik aşkı karşı karşıya getiren roman sömürgecilik karşıtı milli bir hareketle kadın hareketini de iç içe geçirmesiyle çok katmanlı bir anlatı sunar. Hunç'un romanın başında yer alan "Hemşirem Naciye Raşid'e; çok sevdiğimiz Mısır için beraber döktüğümüz gözyaşlarının hatırası H.M.H" (2007, s. 5) şeklindeki ithaf cümlesi, yazarın Mısır'ın bağımsızlığı ve buradaki kadın hareketiyle yakından ilgilendiğini kaçınılmaz biçimde düşündürür. Kitabın "Yeni Mısır Hakkında Birkaç Söz" başlıklı ön sözünde bahsettiği Mısırlı milli mücadele liderleri ve kadın aktivistlerin bazılarıyla şahsen tanıştığını anlatan Hunç, "Mısır'da milli hareketle beraber, onunla mütevaziyen yürüyen bir fikrî ve nesevî hareket"ten (2007, s. 10) umutla söz eder. Romanı yazdığı sırada Mısır'da bulunduğu anlaşılan, buradaki gelişmeleri kıvançla takip eden ve Mısır ziyaretinin ardından bir süre Tunus'ta da bulunan, hatta ikinci evliliğini, Tunus sultanının karısı olan halasının sarayında yapan Hunç'un (Arslan, 2008, s. 173) Cumhuriyet'in ilanından sonra bir kısmı 150'lik ilan edilerek (Refik Halit, Refii Cevat) sürülen, bir kısmı kendi isteğiyle (Halide Edip-Adnan Adıvar) Türkiye'yi terk eden bazı aydın ve sanatçılar gibi, merkezden uzaklaştığı gözlenir.

1919 Mart'ında Mısır'daki Abidin Meydanı'nda yaşanan ve yüzlerce ölüme sebep olan gösterilere giden olayların anlatıldığı *Zeynep*, olay örgüsü ve romantik aşkla vatan aşkı arasında kurduğu ilişkiyle Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Zeynep*'le aynı yıl yayımlanan *Vurun Kahpeye* (1926) romanlarını hatırlatır (Mutlu, 2018). Eski nişanlılar Ahmet'le *Zeynep*, Mısır'ın bağımsızlığı için mücadele ederler. Ancak Ahmet, Bolşevik

Devrimi'nden kaçtığı anlaşılan Prenses Nadya'ya yardım etmek için onunla evlenir; Zeynep de artık başkasıyla evlidir. Ahmet zamanla milli mücadeleden uzaklaşırken Zeynep ruhani bir lidere dönüşür. Çevresindeki insanlar üzerinde büyük etki sahibi Zeynep'le Ahmet arasındaki aşkı çok geçmeden fark eden Nadya, kocasının kendisine sevgiyle değil, acıma duygusuyla bağlandığını anlar. Ahmet'le Zeynep'in arasından çekilmek için intihar eder. Ahmet, vatanla özdeşleştirdiği Zeynep'e yeniden bağlanır ve milli mücadele içindeki yerini alır. İkisi, romanın sonunda Abidin Meydanı'ndaki gösterilerde yan yana gelir.

Mısır milli mücadelesinin yaşandığı çalkantılı günlerde Rusya'dan gelmiş, nahif, sarışın bir kadınla, Mısırlı soylu bir aileye mensup, güçlü karakterli, esmer kadının arasında kalan erkek, yazarın müdahalesiyle herhangi bir tercih yapmak zorunda kalmaktan kurtulur. Romandaki bütün Müslüman kadınlar, erdem ve vakar bakımından söz konusu yabancı kadına, Nadya'ya, üstün gelirler. Zeynep, Nadya'nın kaleminden, "Bu kadında onu yerden kaldıran, adi hayatın üstünde yükselten, muhitine hükmettiren anlaşılabilir bir kuvvet vardı. (...) "Bu kadın gizli bir dinin rahibelerine benziyor. Sadeliğinde karşı gelinmez bir kudret var." (Hunç, 2007, s. 55-57) cümleleriyle anlatılır. Esasen bu, romandaki bütün Mısırlı kadınlar için biçilmiş bir imajdır. Örneğin, Zeynep'in en yakın arkadaşı Feyha, hayırseverliğiyle nam salmış, sokaktan topladığı çocuklar tarafından "küçük anne" diye anılan, "cehle, taassuba, yokluğa kırılmaz bir azimle harp eden Mısır kadınlarının en çalışkanlarından biri"dir (Hunç, 2007, s. 25). İkisi, milli mücadele ve kadın hareketine yönelik faaliyetleri yanında "amelî hayata hazırlanan kız çocuklarının muayyen bir tahsil aldıkları" (Hunç, 2007, s. 29) bir okulun idareciliğini yürütürler. Çocukların biçki-dikiş, nakış ve resim gibi pratik dersler gördükleri bu üretime dönük eğitim şekli, Hunç'un akim kalan teşebbüsü Çerkes Kız Numûne Mektebi'ne verdiği önemi gösterdiği kadar, toplumun alt sınıflarından gelen kadınları kadın özgürleşmesinin asıl aktörü olarak değerlendirdiğini de düşündürür.

Nitekim milli mücadelenin ortasında, her şeyden uzak, bir yabancı gibi duran Nadya'nın durumu, Hunç'un romanın önsözünde bahsettiği kadın hareketi açısından önemlidir. Nadya'nın Vera'ya yazdığı ilk mektupta korkunç bir felaket sonucu Rusya'yı terk etmek zorunda kaldığı anlatılır. Bir Rus prensesi olduğu söylenen Nadya, daha önce belirtildiği gibi 1917'de gerçekleşen devrim sonrası Bolşeviklerden kaçan saray mensuplarından biri olmalıdır. Zeynep arkadaşına yazdığı mektupta bir cenaze dolayısıyla tanıştığı Nadya'nın kişiliğinde Batılıların Doğulu kadına bakışını özetler:

"Bize Avrupa'dan gelen kadınların hepsi neden aşkımız ve

hayatımızla eğlenmek ve oynamak için gelsin? Onların içinde neden bizi anlayan ve seven biri bulunmasın? Emsalsiz felaketlerin belki olgun bir insan yaptığı bu zavallı küçük prenses ihtimal bizim içinde yaşadığımız manevi tabakaya, bizi anlayacak ve sevecek dereceye kadar yükselmiştir. Eğer öyleyse vaziyetimin, kadınlığımın fevkine yükselmek, onu anlamak ve sevmek isterim Feyha...” (Hunç, 2007, s. 38)

Hunç’un genelleyici bir ‘kadın’ kavramı yerine, her coğrafyanın kendi içinden çıkardığı bir kadınlık anlayışıyla hareket ettiği ortadadır. Özellikle de kitabın kaleme alındığı dönemde Batılı aydınların sahip oldukları bütüncül yaklaşımlarla Doğu’nun kadın sorununu anlamaktan uzak olduğuna dair tartışmalar arasında Hayriye Melek’in romanına yerleştirdiği bu görüşler dikkate değerdir. Bu noktada, Hunç’u Batılı feminizmi Müslüman kadınına “yabancı” görmeye ve bundan yola çıkarak özgün bir feminizm yorumu üretmeye iten nedenleri değerlendirmeye çalışalım.

6. BATILI FEMİNİZMLER KARŞISINDA ÖZGÜN BİR FEMİNİZM

Münhasıran ‘Batılı kadın’ı ele alan ‘ana akım’ feminizme alternatif, İslâmî bir paradigma içinden bir söylem ve uygulama olarak tanımlanabilecek İslâmî feminizmin ortaya çıkışı, liberal feminizm (Fransız İhtilali), sosyalist feminizm (1960-70) gibi hareketlere kıyasla oldukça geç tarihlidir. “İslâmî feminizm” ifadesi 1990’lı yıllarda, dünyanın farklı bölgelerinde eşzamanlı olarak kullanılmaya başlar (Badran, 2014, s. 39). Ancak bu durum, bu feminizm yorumunun, düşünsel ve tarihsel altyapısı olmayan bir düşünce şekli olduğu anlamına gelmez. İslâm’ın mümin erkeklerle mümin kadınlar arasında birlik-eşitlik vazedenden ayetlerinin (örn. Hucurat 13. ayet) yorumundan modern bir kavramsallaştırmaya gelinmesi 19. yy.ı bulur. İslâm’da kadın hakları konusu, Cemaleddin Afganî’nin öğrencisi Muhammed Abduh gibi yenilikçi Müslümanlar tarafından tartışmaya açılır.

İslâmî feminizm, özellikle II. Meşrutiyet’in çoğulcu ortamında İslâm’la kadın konularının bir arada tartışıldığı kadınlara yönelik gazete ve dergi yazılarında kavramın adı konmadan ele alınır. Bu kavram eksikliği nedeniyledir ki, dönemin *Kadınlar Dünyası* gibi öncü dergilerinde bile teorik bir altyapı kurulamaz. Daha ileri gidilerek, “feminizm” kavramının kendisinin bile Türkçede bulunmaması gerekçe gösterilerek kadın hareketi yok sayılır (Çakır, 2013, s. 181). “Kadınlık”, “nisaiyyun”, “hukuk-ı nisvan” gibi kavramlarla karşılanan feminizm, Hunç’un *Zeynep*’e yazdığı ön sözde “nesevî hareket” ve “kadın hareketi” olarak anılır (2007, s. 10-11).

Bu bölüme kadar incelenen Hunç'a ait eserlerde kadın bakış açısının egemen olduğu bütüncül bir feminizm düşüncesinin savunulduğu görülür. Ancak 15 Ağustos 1334/1918'de *Türk Yurdu*'nda yayımlanan "İslâm Kadını" başlıklı uzun makalesinde Müslüman kadınları sosyal ve kültürel altyapılarına göre ayıran Batı-dışı bir feminist yaklaşım ortaya koyar. Hunç'a göre Müslüman kadınların ilerlemesi ve özgürleşmesinden söz eden Batılı aydınların 'ana akım' feminizm içinden bakarak İslâm kadınına doğru biçimde tahlil etmeleri beklenemez. Batılıların Müslümanlar arasında sözcülüğünü yapan "münevverler" in de yanlıgısı aynı biçimde temelden kaynaklanır. Bu problemin bilincinde olan Müslüman kadınlar kendilerini tahtirevanlının iki tarafı arasında denge kurmaya çalışırken bulurlar. Bir tarafta kadınların cehaletten kaynaklanan her türlü engelini ortadan kaldırmaya kararlı, dar bir feminist çevre; diğer tarafta, özgürleşmelerini sağlayacak maddi araçlara sahip, ancak bilinçsiz, üst-sınıfa mensup kadınlar vardır. Lüks ve rahat bir hayatın imkânları içinde ailevi ve annelikle ilgili görevlerine duyarsızlaşan ikinci gruptaki kadınlar, Batılılaşmanın gösterişli ve şekle ait yanlarına dalarak gerçeklikle bağlarını yitirirler. Hunç'a göre Batı kültürünün olumsuz etkilerinin kendi özlerine yabancılaştırdığı bu üst-sınıf İstanbul kadınları, Türk-Müslüman kadın tipinin temsilcisi olamaz. Hunç, İstanbul kadınından çok farklı olduğunu düşündüğü Anadolu ve Suriye kadını kategorilerini çıkarır. Hunç, savını daha da ileri götürerek, muhafazakâr ve eğitimsiz olarak gördüğü bu iki kadın grubu arasında da temel farklılıklara işaret eder (Akagündüz, 2013, s. 70). İstanbul kadınları içinde bile monolitik, bütüncül özelliklerden söz edilemeyeceğini belirten Hunç, İstanbul kadınlarını aldıkları eğitimle belli bir bilinç seviyesini ve dönüşümü gerçekleştirmiş kadınlar; eğitilmiş ancak söz konusu dönüşümü ("tahavvül") gerçekleştirmekten uzak olanlar ve tümüyle cahil olanlar şeklinde ayırır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan düşünce üretimi içinde kadınlar hakkında yazarların büyük kısmının, akıllarının bir köşesindeki 'genelleyici' ve 'evrensel' bir kadın ideali tasarladıklarını yazan Hunç'un yaptığı sınıflandırma eğitime dayanır ve gericilik ile Batılılaşmayı kadınların önünde iki büyük engel olarak gören yazara göre tek çare eğitimidir (Toumarkine, 2013, s. 326-327).

Hunç'un eserlerinde, Abdülhamit idaresi altındaki kadın karakterler hem politik hem ahlaki bir özgürleşme arayışı içindedirler; oysa, Hunç'a göre, II. Meşrutiyet döneminin kadın feministleri kendilerini Batılılaşmış, dar çevrelerde toplumdan soyutlanmışlardır ve onun savunduğu türden bir "tahavvül", İstanbul kadınları tarafından ne hayal edilebilir ne de arzulanırdır. Hunç'un, Ulviye Mevlan'ın kurduğu dönemin en etkili feminist yayın organı *Kadınlar Dünyası*'nda aktif biçimde yer almaması da bu bakış

açısı farklılığından kaynaklanır. “Fırar” ve *Zühre-i Elem* gibi eserlerinde de, Batılılaşmanın etkisiyle kendi kültürüne nefretle bakan yozlaşmış kadın karakterlere rastlanması tesadüf değildir.

Çerkes hareketinin liderlerinin Kemalist reformlara ve Kemalist rejimin kadın hareketine katılıp katılmadıklarını sorgulayan Toumarkine, Hunç özelinde, cevabın zımnı göstergelerden yola çıkılarak verilebileceğini söyler. Hunç’un Cumhuriyet dönemindeki kadına yönelik reformlara dair mutlak suskunluğundan ve rejimin ilk yıllarında ülkeyi terk etmesinden yola çıkan araştırmacı, onun bu tutumunu kadınların eğitimi gibi konularda reformları desteklediğine, ancak genel anlamda rejimin dayatmalarından sakındığına hamleder. Hunç’un *Zeynep* romanında Türk milli mücadelesini ve onun kült lideri Mustafa Kemal’i anlatmak yerine Mısır’ı tercih etmesinin nedeni budur. (2013, s. 333-334).

“İslâm Kadını” yazısında aile, din, sosyal ahlak gibi geleneksel değerleri yok sayan feministlere karşı çıktığını gördüğümüz Hunç’un liberal ve radikal olmayan, aile merkezli bir Osmanlı feminizmi öngördüğü savına katılmakla birlikte, bize göre, Toumarkine’in *Zeynep* romanının mekânına yönelik tespiti olgusal olarak eksiktir. Yazının son bölümünde bu konuyu ele almaya çalışalım.

7. İKİ KOLONİ, İKİ VATAN

Rus saldırılarının Çerkesleri anayurtları Kafkasları terk etmek zorunda bıraktığı göç dalgasının zirvesi 1864’te yaşanır ve kayıtlara göre 1859-1879 yılları arasında Kırım ve Kafkasya’dan bir buçuk milyon ila iki milyon arasında Çerkes göç eder, bunun beş yüz bin kadarı göç sürecinde ölür (Kaya, 2011, s. 14). Bunun gibi Çerkeslerin Kafkaslardan insanlık dışı yöntem ve uygulamalarla çıkarılmalarına dair pek çok eser yukarıda verilen rakamları yaklaşık olarak teyit eder niteliktedir. Söz konusu çalışmaların söz birliği ettiği ikinci nokta ise Kafkas topraklarındaki Rus varlığının ve Rusların Çerkeslere karşı eylemlerinin tanımlanmasıdır. Örneğin, erken dönem Çerkes tarihçilerinden Mehmed Fetgerye Şoenu, *Çerkes Meselesi* kitabında şunları kaydeder: “Çerkeslerin son dört yüz küsur senelik tarihi onların Moskoflarla boğuşmasının ve feci kırımlara, muhaceretlere, jenosidlere uğramalarının tarihinden ibarettir” (1993, s. 9). Bunun gibi, Çerkes tarihini ele alan yabancı ve Türk kaynaklarda yaşanan olayların, örneğin, “etnik temizlik” (Richmond, 2018, s. 101); “fetih”, “işgal” (Grassi, 2017, s. 67) “Çerkes soykırımı”, “ölüm, tehcir ve sürgün” (Öner, 2014, s. 71, 75); “işgal”, “yayılmacı politika”, “katliam” (Duman, 2015, s. 35-37) gibi ifadelerle tanımlandığı görülür. “Rus yayılmacılığı”nın ortak bir tespit olarak

ortaya konduğu bu eserlerin, çoğunlukla Çerkeslerin Kafkasya dışındaki akıbetleri üzerinde odaklanırken Rusların vatanlarında kalan Çerkeslere yönelik uygulamalarının üzerinde aynı özenle durulmadığı dikkat çeker.

Ancak yakın dönem Türkiye Çerkeslerinden araştırmacı-yazar Sefer. E. Berzeg, Kafkasya ve Kafkasyalılarla ilgili tespit edilebilen bütün yayımları kısaca tanıttığı *Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası* adlı eserinde 19. yy.ın ikinci yarısından başlayarak Kafkasya'nın Ruslar tarafından kolonileştirildiğini, Osmanlı topraklarına sığınan ve geride kalan Çerkeslerin ulusal kültürlerini koruma ve sürdürebilme konusunda büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığını kaydeder (1996, s. 1). Bunun gibi, Kreiten de nüfusun büyük kısmının yok edildiği veya sürgün gönderildiği Kafkasya'da kalanların, etnik temizliğin devamlı bir eşlikçisi olduğu zorunlu iskân ve mutlak itaat gibi uygulamalarla kolonizasyona tabii tutulduklarını dile getirir (Kreiten, 2009). Yakın tarihte Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi ve İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi işbirliğinde hazırlanan *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* başlıklı çalışmada yer alan “Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya”, (Saydam, 2014, 71-117); “18. ve 19. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kazakların İşlevi” (Erdem, 2014, s. 137-171) gibi bildirimlerde Rus yayımlarının “kolonizasyon” olarak ele alındığını kaydedelim. Bir bütün olarak ele alındığında, Kafkasya'da yaşananların “kolonizasyon” olarak değerlendirilmesinin yakın döneme dayandığı sonucuna varılır.

Görece yakın tarihli bir feminizm akımı olduğunu ifade ettiğimiz İslâmî feminizm temelde Batı toplumlarına özgü sosyal ve kültürel incelemelere dayanan bu akademik etnosantrizmin dışına çıkmak amacıyla meydana getirilen Üçüncü Dünya Feminist Eleştirisi'nin (Humm, 2002, s. 355) Müslüman ülkelerde dinî bir paradigmayla yorumlanmış şeklidir. Bu anlamda İslâmî feminizm, büyük kısmı bir zamanlar kolonileştirilmiş Asyalı ve Afrika ülkelerine ait kuram, eleştiri ve edebiyat ürünlerinin kendi gerçekliklerini anlaşılır kılmak için ürettiği söylem ve yöntemlerle bir ortaklık içindedir. Emperyalizmin sömürgeleştirdiği ülkelerdeki ilişkiler bütününe inceleyen post-kolonyalist teori bu yaklaşımın önemli bir parçasıdır (Said, 20017). Ancak, Said'in cinsiyet ilişkilerini dışlayan bakış açısı eleştirileri üzerine çeker ve bu noktadan hareket eden post-kolonyal feminizmle sömürge sonrası siyasal-sosyal konjonktüre yönelik bir kadın bakışı geliştirilir.

Osmanlı ve Mısır kadın hareketinin tarihsel bakımdan takaddüm ettiği bu modern akımlar, kavramsal olarak 20. yy. aydınlarının zihninde yer

almaları da, özellikle Mısır'da Hunç'un *Zeynep* ön sözünde bizzat tanıştığını anlattığı Melek Hıfni Nâsif ve haremden çıktıktan sonra kadın hareketinin simgelerinden birine dönüşen Çerkes asıllı Hüda Şa' ravi (Shaarawi, 1987) gibi bağımsızlık yanlısı feministler tarafından, teorik bakımdan geliştirilmesinde de, devrimci bir eylemlilik olarak ortaya konur (2007, s. 10-12). Ortadoğu'daki pek çok ülkede görülen feminist hareketinde olduğu gibi, geçen yüzyılın başında Mısır, feminist düşüncenin yaygınlaştırılmasında ve kolektif feminist aktivizmin örgütlenmesinde önde gelen ülkeler arasındadır (Badran, 2014: 39). Mısır'da yükselen feminizm, ulusal kurtuluş mücadelesine entegre edilmiş dinî reformist bir harekettir. Türkiye'deki devlet tekeline geçen Batılı ve pasifize edilmiş kadın hareketi yerine, teoride İslamcılık ve milliyetçiliğe yaslanan bu anti-empyralist feminizm anlayışı, öz vatanı Ruslar tarafından kolonileştirilmiş Hunç tarafından fazlasıyla benimsenmiş olmalıdır. Mısır'da gördüklerinin Hunç üzerindeki etkisi, Mısır'daki anti-empyralist hareketin sembol ismi Hüda Şa' ravi ve onun yardımcısı Seyza Neberavi Hanım'ı Zeynep ve Feyha karakterlerinde ölümsüzleştirilmesiyle de doğrulanır.

Bu olgulara dayanarak, Hayriye Melek Hunç'un, Fransa ve İngiltere'nin en önemli kolonilerinden biri olan Mısır'la Kafkasya arasında siyasal durum bakımından bir benzeşim kurduğu; ancak Çerkes milliyetçiliğinin tepki uyandırdığı Türkiye'de Kafkasya'yı mekân olarak kullanmak yerine Mısır'ı tercih ettiği iddia edilebilir. Hunç'un *Zeynep*'te mekân olarak Türkiye yerine Mısır'ı seçmesinde, tarihsel olarak resmî bir sömürgeye dönüşmemiş Osmanlı Devleti'nin siyasal durumu etkilidir. Diğer yanda, ikisi de kolonileştirilen Mısır'la Kafkasya arasında siyasal ve tarihsel açıdan kurulabilecek her türlü benzerlik, romancı tarafından elverişli bir araç olarak değerlendirilmiş olmalıdır.

8. SONUÇ

Hayriye Melek Hunç verdiği eserler ve kurucusu/üyesi olduğu kurumlarla çok yönlü bir kişilik sergileyen, Çerkes milli hareketi ve Osmanlı kadın hareketi içinde önemli bir yer sahibi geç Osmanlı dönemi kadın aydınlarından biridir. Vatanseverlikle hayırseverliği aynı çatı altında birleştirdiği Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti, Çerkesçe eğitim veren ilk Osmanlı okulu olan Çerkes Kız Numûne Mektebi, Çerkes ulusal dil ve kültürünü yaşatmayı amaçladığı *Diyâne* dergisi ve kaleme aldığı makaleler, öyküler ve romanlar, yerli ve özgün bir milliyetçilik-feminizm sentezi kurma düşüncesiyle ortaya koyduğu eserleridir. Hunç, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilanı (1908-1923) arasındaki faaliyetleri ve eserleriyle Osmanlı milliyetçiliği ile Çerkes milliyetçiliği arasında herhangi bir çatışma

görmediğini gösterir. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınlara yönelik Batılı-devrimci reformlar ve Çerkes aydınlarına uygulanan baskılar Hunç'u yeni rejimin değerlerinden uzaklaştırır. Hunç'un makalelerinde, öykü ve romanlarında öteden beri Batılılaşmanın etkisiyle sırtını geleneğe, dine ve Osmanlı aile yapısına dönen kadınlara yönelik var olan eleştiri, yeni rejimin tedrici bir tahavvül yerine cebri bir devrimle getirdiği yeniliklere tepki göstermesine neden olur. Hunç'un 1918'de kaleme aldığı "İslâm Kadını" makalesinde savunduğu görüşlerine uygun bir faaliyet alanı olarak gördüğü Mısır'la ilgilenmeye başlaması da bu döneme denk gelir.

Mısır'ın Kafkasya gibi bir koloni bölgesi olması kadar Melek Hıfni Nâsıf, Hüda Şa'ravi gibi Mısırlı bağımsızlık yanlısı kadın hareketi öncülerinin fikirlerinin İslâmî paradigmaya uygunluğu Hunç'un Mısır'daki bağımsızlık hareketiyle ilgilenmesinde pay sahibidir. 1919 Mısır İhtilâli'nin bir aşk üçgeni temsiliyle anlatıldığı *Zeynep* romanının başkarakteri Zeynep'in her hali ve düşüncesiyle "İslâm kadını"ni simgelediği görülür. Buna karşılık, Ahmet'in yardım etme niyetiyle evlendiği Nadya, Batılı kadını temsil eder ve Nadya'nın kişiliğinde Batılı 'ana akım' feminizmlerin Doğulu kadının gerçekliğine uymadığı gösterilir. Hunç, Mısır'ın bağımsızlık hareketiyle buradaki kadınların özgül durumlarını iç içe ele aldığı romanıyla post-kolonyal feminizm ile İslâmî feminizmi birleştiren bir bakış açısı geliştirmeyi başarır.

Bir bütün olarak ele alındığında, Hunç'un bütün eserlerinde sömürgeci Batılı devletlerin Müslüman ülkelerindeki işgal hareketlerine ve Batılı feminizmin Doğu kadınlarında yol açtığı yozlaşmaya sert bir eleştiri vardır. Hunç'a göre Müslüman ülkelerin esaretten kurtulmaları için eğitimle özgürleşmeleri ve bu ülkelerdeki kadınların kendilerine özgü bir kadın anlayışı geliştirmeleri gerekir. İslâmî feminizmin ortaya çıkışından yaklaşık yüz yıl önce, ileri sürdüğü görüşleri ve ortaya koyduğu eserleriyle Hayriye Melek Hunç, Müslüman kadın hareketinin gelişmesinde ve anlaşılmasında önemli bir isimdir.

9. KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Kafkas*. E. Ülgen ve F. Andı (Yay. haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akagündüz, Ü. (2013). Kadın ve kadınlığa dair II. Meşrutiyet dönemi dergilerden yansımalar (1908-1918). *Folklor/Edebiyat*. 19 (73), 63-80.
- Ana Britannica* (1989). Mısır maddesi. İstanbul: Ana Yayıncılık. 16, 29-42.
- Arslan, E. Z. A. (2008). *Circassian organisations in the ottoman empire 1908-1923*. Yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Badran, M. (2014). İslâmî feminizm: Nedir? Z. Ali (Der.). Ö. Elitez (Çev.). *İslâmî*

- Feminizm içinde.* (ss. 37-50). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berzeg, S. E. (1996). *Kafkasya ve Çerkesler bibliyografyası.* (1. b). Samsun: Nart Yayıncılık.
- Berzeg, S. E. (1995). *Kafkas diasporasında edebiyatçılar ve yazarlar sözlüğü.* Samsun: Nart Yayıncılık.
- Chochiev, G. (2014). Çerkez birliği ve onun yayın organı “İttihad gazetesi” (Kahire). *Folklor/Edebiyat*, 20 (78) , 225-237.
- Çakır, S. (2013). *Osmanlı kadın hareketi* (4. b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çare, M. (2018). Bir Çerkes Ubih yazar kadın portresi: Hayriye Melek Hunç. 3 Ekim 2019 tarihinde https://istanbulkulturleri.org/pdf/meral_care_hayriye_melek_hunc_.pdf adresinden erişildi.
- Erdem T. (2014). 18. ve 19. yüzyılda Rusya'nın kuzey Kafkasya'yı kolonileştirmesinde kazakların işlevi. M. Hacısalihioğlu (Ed.). *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* içinde. (ss. 137-171). İstanbul: YTÜ Üniversite Yayınları.
- Göztepe, T. M. (2017). *Müterake günleri.* H. A. Günaydın (Yay. haz.). Ankara: Cümle Yayınları.
- Grassi, F. L. (2017). *Yeni bir vatan-Çerkeslerin Osmanlı imparatorluğu'na zorunlu göçü (1864).* (Çev. Birgül Göker Perdisa). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Humm, M. (2002). *Feminist edebiyat eleştirisi.* Gönül Bakay (Yay. haz.). (1. b). İstanbul: Say Yayınları.
- Hunç, H. M. (1325). Ân-ı za'f. *Mehâsin* içinde. 8, 369-370.
- Hunç, H. M. (1325). Firar. *Mehâsin* içinde. 7, 521-529.
- Hunç, H. M. (1325). İslâm kadını. *Türk Yurdu* içinde. 14 (11), 4305-4311.
- Hunç, H. M. (1325). Şiir-i girizan. *Mehâsin* içinde. 11, 782-786.
- Hunç, H. M. (1326). *Zühre-i elem.* Dersaadet: Arşak Garoyan Matbaası.
- Hunç, H. M. (1911). Bir hikâye-i harb. *Guaze* içinde. 1, 3-4.
- Hunç, H. M. (2007). *Zeynep.* (Yay. haz. Nurcan Toprak). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (2001). *Çerkes kadınları teâvün cemiyeti.* Toplumsal Tarih Dergisi. 88, 39-43.
- Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler-diasporada geleneğin yeniden icadı* (1. b). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kreiten, I. H. (2009). A colonial experiment in cleansing: the Russian conquest of Western Caucasus, 1856-65. *Journal of Genocide Research*. 11. 213-241.
- Mutlu B. (2012). *Asi ve duygulu bir ses: Hayriye Melek Hunç.* (2. b). Ankara: Ürün Yayınları.
- Mutlu, B. (2018). Tek ateşten gömlek, iki ayrı coğrafya: Ateşten Gömlek ve Zeynep romanlarında vatanın temsili olarak kadın. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 7, 684-694.
- Öner, Ç. (2014). *Şu bizim Çerkesler.* (3. b). İstanbul: Can Yayınları.
- Richmond, W. (2018). *Çerkes soykırımı.* Erdoğan Boz (Çev.). Ankara: Koyu Siyah Kitap.
- Said, E. (2017). *Şarkiyatçılık.* Berna Ülner (Çev.). (10. b). İstanbul: Metis Yayınları.

- Saydam, A. (2014). Soykırımdan kaçış: Cebel-i elsineden memâlik-i mahrûsaya. M. Hacısalihioğlu (Ed.). *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* içinde. (ss. 71-117). İstanbul: YTÜ Üniversite Yayınları.
- Shaarawi, H. (1987). *Harem years: memoirs of an egyptian feminist (1879-1924)*. M. Badran (Çev.). New York: The Feminist Press.
- Şoenu, M. F. (1993). *Çerkes meselesi*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Toumarkine, A. (2013). Hayriye Melek (Hunç), A Circassian Ottoman writer between feminism and nationalism. D. Köksal, A. Falierou) (Ed.). *A Social History of Late Ottoman Women* içinde. (ss. 317-338). Leiden-Boston: Brill.
- Zihnioğlu Y. (2013). *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. (2. b). İstanbul: Metis Yayınları.